Research article

Silpakorn University e-Journal
(Social Sciences, Humanities, and Arts)
2026 Sep-Oct; Vol 46(5), 477-489

การสร้างสรรค์อัตลักษณ์บ้านอีสานร่วมสมัย

อมฤต หมวดทอง
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ ผังเมืองและนฤมิตศิลป์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
Corresponding author: amarit.m@msu.ac.th

บทคัดย่อ

ด้วยความหลากหลายของรูปแบบบ้านชนบทในภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่ยังไม่ได้รับการเสนอแนะแนวทางวิชาการด้านการออกแบบสถาปัตยกรรมร่วมสมัยอย่างชัดเจน งานวิจัยนี้ต้องการศึกษาทบทวนความรู้เรื่องบ้านอีสานตั้งแต่ช่วง พ.ศ. 2530-2563 จากเอกสารวิชาการและการสัมภาษณ์นักวิชาการในสถาบันการศึกษา และสถาปนิกเกี่ยวกับการสร้างสรรค์อัตลักษณ์บ้านอีสาน ด้วยวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพจากแนวทางทางสังคมศาสตร์ ผลการศึกษาจากเอกสารทางวิชาการ พบว่ายังคงอยู่ในกรอบความคิดของรูปแบบงานวิชาการเมื่อแรกเริ่มที่มุ่งเน้นอธิบายรูปแบบทางกายภาพสถาปัตยกรรมเป็นหลัก พบความรู้จากการสัมภาษณ์ โดยแบ่งออกเป็น 1) การสร้างสรรค์เชิงรูปธรรม โดยมีลักษณะรูปแบบที่ยังคงรับรู้ได้จากรูปแบบตั้งต้น เช่น รูปทรงหลังคาทรงจั่ว พื้นที่ต่อเนื่องจากภายนอกสู่ภายในบ้าน และสัจจะของวัสดุก่อสร้าง 2) การสร้างสรรค์เชิงนามธรรม มีลักษณะรูปแบบที่นำไปสู่การรับรู้สัมผัสถึงสิ่งที่จะสื่อสาร ถึงความเรียบง่ายสมถะของรูปทรงที่ว่าง และการตัดทอนวัสดุ 3) ก้าวข้ามพรมแดนพื้นที่ของคำว่า “อีสาน” และลองใช้คำว่า “ถิ่นที่” และ 4) ให้คำนึงถึงวิถีชีวิตปกติของผู้คนมากกว่ารูปแบบทางสถาปัตยกรรม ข้อเสนอแนะจากการศึกษาครั้งนี้ต้องการให้ต่อยอดก้าวข้ามไปจากสถาปัตยกรรมอีสานเรียบง่ายสมถะ ด้วยการรื้อฟื้นความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นผ่านแนวทางอัตลักษณ์จากทางสายสังคมศาสตร์ ได้แก่ 1) จารีตและสิ่งหล่อหลอมจากสภาพแวดล้อม ความเชื่อเรื่องบรรพบุรุษที่เข้มแข็ง 2) การอยู่ร่วมกันในสังคมพหุวัฒนธรรม ด้วยการค้นหาความคล้ายคลึงทางวัฒนธรรมและรสนิยมร่วมของชุมชน 3) ชุดความคิดในปัจจุบันของชุมชนและในระดับปัจเจกบุคคล และ 4) ความเฉพาะทางวัฒนธรรมของถิ่นที่สะท้อนมาจากจารีตดั้งเดิมและการสร้างสรรค์ใหม่ ซึ่งบทความนี้สามารถนำไปต่อยอดทางวิชาการด้านสถาปัตยกรรมอีสาน และนำไปประยุกต์ออกแบบในงานสถาปัตยกรรมร่วมสมัย

คำสำคัญ : 1. บ้านอีสาน 2. อัตลักษณ์บ้านอีสาน 3. บ้านอีสานร่วมสมัย

โครงการวิจัยนี้ผ่านการรับรองมาตรฐานจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์แล้ว รหัสการรับรอง : 428-449/2567
โดยคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในคน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม วันที่ 17 กรกฎาคม 2567

ISSN 2985-2536 (Online) https://doi.org/10.69598/sujthai.46.5.284624
Received: November 30, 2025; Revised: August 27, 2026; Accepted: September 23, 2026

Silpakorn University e-Journal
(Social Sciences, Humanities, and Arts)
ISSN 2985-2536 (Online)

ปีที่ 46 ฉบับที่ 5 (กันยายน - ตุลาคม) พ.ศ. 2569

Identity creation of contemporary Isan houses

Amarit Muadthong
Faculty of Architecture, Urban Design and Creative Arts,
Mahasarakham University, Mahasarakham 44150, Thailand
Corresponding author: amarit.m@msu.ac.th

Abstract

Various types of houses exist in Northeastern Thailand; however, contemporary designs for such houses have not been systematically proposed in academic research. This study aims to review existing bodies of knowledge about Isan housing from 1987 to 2020, using both primary data from interviews among academia and architects concerning the identity of Isan houses, and secondary data drawn from academic publications. Based on the qualitative approach, it was found that most design-related concerns focused on architectural features. The interview further revealed that 1) physical creation and designs (such as the gable, the outside space leading to the inside area, and construction materials) can clearly been perceived and noticed, 2) abstract creation can result in feelings (for example simple and modest) through forms and designs, 3) “Isan” identity has been redefined, reidentified, and reinterpreted, and 4) greater emphasis has been placed on ways of life than on architectural forms. Based on the findings, this study recommends moving beyond the simplicity and modesty traditionally associated with Isan architecture by revitalizing local knowledge and wisdom through a social science perspective on cultural identity. This approach encompasses four aspects: 1) norms and adaptations shaped by local surroundings and strong ancestral beliefs; 2) multicultural society of the locals who share same cultures and values; 3) contemporary individual and community perceptions; and 4) distinctive local cultures shaped by both traditional and newly-created ways of life. The findings can serve as a foundation for further academic research on Isan architecture and provide practical guidance for the design of contemporary architectural projects.

Keywords: 1. Isan house 2. Isan house identity 3. Isan contemporary house

บทนำ

บ้านคือที่พักอาศัยที่ได้รับการออกแบบการใช้สอยให้สอดคล้องไปกับวิถีชีวิตและสภาพแวดล้อมในพื้นที่นั้น ๆ โดยมีพัฒนาการจากบ้านพื้นถิ่นที่ออกแบบก่อสร้างกันในพื้นที่ต่าง ๆ จนไปสู่อาคารบ้านเรือนที่ออกแบบโดยสถาปนิก งานวิชาการเกี่ยวกับบ้านพักอาศัยในประเทศไทยมักมีคำอธิบายลักษณะเอกลักษณ์ในแต่ละท้องถิ่นผ่านบ้าน 4 ภาค ได้แก่ ภาคเหนือ ภาคกลาง ภาคใต้ และภาคอีสาน โดยแสดงผ่านรูปทรงที่ว่างการใช้สอย โดยเฉพาะอย่างยิ่งรูปทรงหลังคาอันเนื่องมาจากอิทธิพลเกี่ยวกับดินฟ้าอากาศเป็นหลัก พื้นที่ใช้สอยและความเชื่อในท้องถิ่น (Horayangkura et al., 1993; Panin, 2006; Kirdsiri, 2014) คำว่า อัตลักษณ์และความหลากหลาย เริ่มใช้ในงานวิชาการด้านสถาปัตยกรรมอย่างแพร่หลาย พ.ศ. 2543 โดยเป็นนัยว่ามีความหลากหลายกว่าเอกลักษณ์ (Feungfusakul, 2003) และขยายผลสู่งานวิชาการทางสถาปัตยกรรมในช่วงเวลาต่อมา แสดงออกลักษณะอัตลักษณ์ทางกายภาพทางสถาปัตยกรรม ได้แก่ รูปทรงหลังคา การประดับตกแต่ง พื้นที่ใช้สอย และความเชื่อที่เกี่ยวข้อง

ในช่วง 30 ปีที่ผ่านมา ผู้วิจัยมีข้อสังเกตถึงการเปลี่ยนแปลงของบ้านเรือนในชนบทอีสาน โดยมีข้อสังเกตว่าไม่ได้คำนึงถึงอัตลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมอีสาน ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของ ธิติ เฮงรัศมี และคณะ (Hengrasmee et al., 1992) ที่กล่าวว่าเกิดขึ้นจากปัจจัยต่าง ๆ ได้แก่ 1) บ้านอีสานมีวัสดุท้องตลาดให้เลือกมากขึ้น 2) มีการนำแบบสำเร็จรูปจากภายนอกไปใช้กันอย่างแพร่หลาย โดยไม่คำนึงถึงความเป็นพื้นถิ่นอีสาน 3) การเอาแบบอย่างวัฒนธรรมเมืองหลวงจากการไปพบเห็นจากการเดินทางหรือสื่อต่าง ๆ 4) คนอีสานมีวิถีการดำรงชีวิตเปลี่ยนไป สอดคล้องกับ นพดล ตั้งสกุล (Thungsakul, 2018, p. 111) ที่อธิบายว่าบ้านพื้นถิ่นตามสังคมชนบทอีสานได้มีการเปลี่ยนแปลงตามสังคมเศรษฐกิจส่งผลเด่นชัดในเรื่องของวัสดุอุตสาหกรรมสมัยใหม่ เช่น การก่ออิฐ ฉาบปูน หลังคามุงสังกะสี ประเด็นดังกล่าวทำให้การศึกษาครั้งนี้เกิดคำถามว่าอัตลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมบ้านอีสานนั้นคืออะไรที่ยังคงดำรงไว้ซึ่งรากเหง้าทางวัฒนธรรมให้รับรู้สัมผัสได้ ซึ่งสถาปัตยกรรมควรแสดงออก “อัตลักษณ์” ที่มีความสำคัญในการสะท้อนให้เห็นลักษณะที่เด่นชัดของพื้นที่นั้น ๆ รวมถึงภูมิปัญญา ความรู้ จนมาถึงรูปแบบสถาปัตยกรรมในบริบทที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยนี้ต้องการทบทวนการศึกษาเกี่ยวกับรูปแบบบ้านอีสานจากเอกสารทางวิชาการเพื่อค้นหาความรู้เกี่ยวกับอัตลักษณ์บ้านอีสาน และการสัมภาษณ์นักวิชาการ สถาปนิกที่เกี่ยวข้องเพื่อขอความคิดเห็นเกี่ยวกับอัตลักษณ์บ้านอีสานในบริบทปัจจุบัน จากนั้นสรุปความรู้ที่พบและเสนอรูปแบบการสร้างสรรค์อัตลักษณ์บ้านอีสานร่วมสมัยเพื่อเป็นประโยชน์และเป็นแนวทางการออกแบบสร้างสรรค์บ้านอีสานแก่สถาปนิก นักออกแบบและผู้ศึกษาด้านการออกแบบเกี่ยวกับวัฒนธรรมอีสานต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. ศึกษารวบรวมพัฒนาการแนวความคิดการออกแบบและรูปแบบสถาปัตยกรรมของบ้านอีสาน ตั้งแต่ พ.ศ. 2530-2563
2. เสนอแนะแนวทางการสร้างสรรค์อัตลักษณ์บ้านอีสานร่วมสมัยให้สอดคล้องกับบริบทที่เปลี่ยนไป

การศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องและกรอบแนวคิดการวิจัย

บ้านพื้นถิ่นตามชนบทอีสานเกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบทางสถาปัตยกรรมไปตามสภาพเศรษฐกิจและรสนิยม ส่งผลเด่นชัดในเรื่องของวัสดุอุตสาหกรรมสมัยใหม่ (Hengrasmee et al., 1992) สอดคล้องกับการศึกษาของ นพดล ตั้งสกุล (Thungsakul, 2018, p. 111) ที่พบการกั้นห้องเพื่อความเป็นส่วนตัวในห้องนอนจากที่เคยเป็นพื้นที่โล่ง และการหายไปของใต้ถุนโล่ง แต่ทว่าความเชื่อเรื่องบรรพบุรุษและศาสนา รวมถึงทิศทางการหันหัวนอนยังคงรักษารูปแบบดั้งเดิมไว้ โดยแสดงภาพสะท้อนประเด็นทางสังคม เศรษฐกิจ และความเชื่อที่สามารถขยายผลกรอบคิดทางสถาปัตยกรรมไปสู่การบูรณาการข้ามศาสตร์ดังต่อไปนี้

1. ศึกษาด้วยกรอบคิดแบบสหวิทยาการ ในมุมมององค์รวมที่นำศาสตร์ต่าง ๆ มาบูรณาการกัน โดยใช้กรอบแนวความคิด “สิ่งแวดล้อมสรรค์สร้างพื้นถิ่น (built vernacular heritage)” เกี่ยวข้องกับสิ่งที่มีความหลากหลาย และบูรณาการซึ่งมิใช่เน้นเฉพาะเนื้อหาของสถาปัตยกรรมเป็นหลัก แต่รวมถึงบริบทที่มีความสัมพันธ์แนบแน่นกับสภาพแวดล้อมธรรมชาติและระบบนิเวศ จินตภาพโดยรวมของชุมชน วิถีชีวิตและสังคมวัฒนธรรม รวมถึงความต่อเนื่องมาแต่อดีตถึงปัจจุบัน ซึ่งเป็นการขยายผลการศึกษาจากอดีตที่ผ่านมาที่มักศึกษาเพียงรูปแบบกายภาพทางสถาปัตยกรรม (Panin, 2006, pp. 65–66)

2. อัตลักษณ์ที่เกี่ยวกับสถาปัตยกรรมกับการบูรณาการข้ามศาสตร์ เมื่อแรกเริ่มการศึกษาด้านสถาปัตยกรรมมักใช้คำว่า เอกลักษณ์ ซึ่งสะท้อนรูปแบบที่ไม่หลากหลาย โดยแนวคิดทฤษฎีอัตลักษณ์เกิดขึ้นจากสายสังคมศาสตร์ อภิญญา เฟื่องฟูสกุล (Feungfusakul, 2003, pp. 134–136) กล่าวถึงการนิยามอัตลักษณ์ผ่านประเด็น 1) จารีตและสิ่งหล่อหลอมต่อการสร้างอัตลักษณ์ของสิ่งนั้น ๆ 2) พิจารณาการอยู่ร่วมกันในสังคมพหุวัฒนธรรม 3) อัตลักษณ์ที่อยู่กับปัจจุบัน เมื่อนำแนวทาง “สิ่งแวดล้อมสรรค์สร้างพื้นถิ่น” และอัตลักษณ์ทางสังคมศาสตร์ มาบูรณาการร่วมกันนำมาสู่กรอบคิดเพื่อทำความเข้าใจเรื่องราวต่าง ๆ เกี่ยวกับบ้านอีสาน เพื่อสร้างคำอธิบายที่สอดคล้องกับความหลากหลายนี้ ดังนั้น การศึกษาอัตลักษณ์ควรมองในฐานะกระบวนการที่มีคุณสมบัติแบบไม่หยุดนิ่งตายตัว โดยสามารถขยายขอบเขตออกไปและพบคุณค่าที่หลากหลายขึ้น

3. สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นเชิงวิพากษ์ (critical vernacular architecture) Nihal PEREA (1998, as cited in Tirapas, 2018) อธิบายถึงสถาปัตยกรรมที่สถาปนิกนำแนวทางที่ทำให้ความเป็นพื้นถิ่นเข้ากับความทันสมัยได้ โดยมีประเด็นเกี่ยวกับ 1) ความเฉพาะทางของวัฒนธรรมมาใช้ 2) ความเฉพาะของสถานที่ 3) รองรับความต้องการวิถีทันสมัยได้ ส่วนในมุมมองของชาวบ้านที่ไม่ได้เป็นสถาปนิก Hayward (1981, as cited in Muadthong et al., 2019) อธิบายแนวทางสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นในเมือง (urban vernacular architecture) ถึงคนชนบทที่สามารถพึ่งพาตนเอง ปรับตัวอยู่ในเมืองด้วยวิถีชีวิตแบบชนบท โดยการศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษาบ้านชนบทในภาคอีสาน ที่นำแนวคิดเรื่องความคุ้นเคยของคนชนบทที่อาจจดจำหรือมีรสนิยมรูปแบบบ้านจากคนเมือง นำมาร่วมเป็นกรอบแนวคิดการสร้างคำอธิบาย

4. อัตลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมอีสาน มักพบคำอธิบายในงานศึกษาสถาปัตยกรรมรูปแบบอาคารสาธารณะ ได้แก่ ศาสนสถาน อาคารทางราชการ ซึ่งการศึกษาของ กิตต์ มักการุณ (Makkaroon, 1999) ได้อธิบายเป็น 2 ลักษณะ ได้แก่ 1) ลักษณะสถาปัตยกรรมอีสานเชิงรูปธรรม หมายถึง ลักษณะรูปแบบที่ยังคงรับรู้ได้จากรูปแบบดั้งต้น 2) ลักษณะสถาปัตยกรรมอีสานเชิงนามธรรม หมายถึง ลักษณะทางรูปแบบที่นำไปสู่การรับรู้สัมผัสถึงสิ่งที่จะสื่อสาร และความหมายแฝงผ่านองค์ประกอบศิลปะและสถาปัตยกรรม เช่นเดียวกันกับงานศึกษาสถาปัตยกรรมร่วมสมัยในภาพรวมของประเทศไทยและภาคอีสานที่แสดงออกอัตลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมเกิดจากปัจจัยด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น วัสดุท้องถิ่น และอัตลักษณ์จากที่ตั้ง (Thananun & Thungsakul, 2021, p. 16) โดยประเด็นดังกล่าวยังชี้ให้เห็นประเด็นด้านกายภาพจึงต้องการเพิ่มประเด็นทางสังคมศาสตร์ ได้แก่ 1) จารีตและสิ่งหล่อหลอมทางสังคม 2) การอยู่ร่วมกันในสังคมพหุวัฒนธรรม 3) อัตลักษณ์ที่อยู่กับปัจจุบัน 4) ความเฉพาะทางวัฒนธรรมของถิ่นนั้น เพื่อตอบคำถามถึงรูปแบบอัตลักษณ์บ้านอีสานว่าเป็นอย่างไร มีปัจจัยอะไรที่เกี่ยวข้อง

กรอบแนวคิดการวิจัย

การนำแนวทางสิ่งแวดล้อมสรรค์สร้างพื้นถิ่นกับอัตลักษณ์ทางสังคมศาสตร์มาทำการศึกษาเอกสารทางวิชาการและสัมภาษณ์บุคคลที่เกี่ยวข้องเพื่อบูรณาการความรู้ทั้งสองศาสตร์ไว้ด้วยกัน เพื่อเปิดประเด็นทางสังคมศาสตร์ที่นำไปสู่การขยายผลการศึกษารูปแบบทางกายภาพด้านสถาปัตยกรรม โดยมีกรอบแนวคิดการวิจัย ดังภาพที่ 1

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาครั้งนี้เป็นงานเชิงคุณภาพ (qualitative approach) มีความเกี่ยวข้องกับประเด็นที่หลากหลายจากกรอบคิดทฤษฎี จากการทบทวนเอกสารเป็นหลักและจากการสัมภาษณ์ ที่มีประเด็นเนื้อหาการศึกษาจากสารานุกรมสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นโลก (Oliver, 1997) เกี่ยวข้องกับประเด็นศึกษาดังนี้ 1) สภาพแวดล้อม 2) การตั้งถิ่นฐานและการอยู่อาศัย 3) คุณลักษณะทางวัฒนธรรม 4) ลักษณะทางสถาปัตยกรรม และ 5) การจัดกลุ่มหมวดหมู่ของสถาปัตยกรรม จากนั้นทำการจำแนกเอกสารและวิเคราะห์ สังเคราะห์ชุดข้อมูลจัดหมวดหมู่ให้ด้วยวิธีการพรรณนา โดยมีวิธีการศึกษาดังนี้

1. การสืบค้นด้วยเอกสารทางวิชาการ วารสารทางสถาปัตยกรรมเกี่ยวกับบ้านอีสานพื้นถิ่น จำนวน 32 รายการ จากนั้นนำมาจัดหมวดหมู่เอกสารตามประเด็นเนื้อหาสำคัญ

2. สัมภาษณ์บุคคลที่มีบทบาทด้านงานวิชาการการออกแบบที่มีแนวทางในการขับเคลื่อนสถาปัตยกรรมร่วมสมัยอีสานที่พบจากเอกสารต่าง ๆ แบ่งเป็นกลุ่มดังนี้

2.1 นักวิชาการในสถาบันการศึกษาด้านสถาปัตยกรรมทั้งในส่วนกลางและภูมิภาค ผู้ที่สอนและมีผลงานวิชาการโดดเด่นในเรื่องสถาปัตยกรรมอีสาน

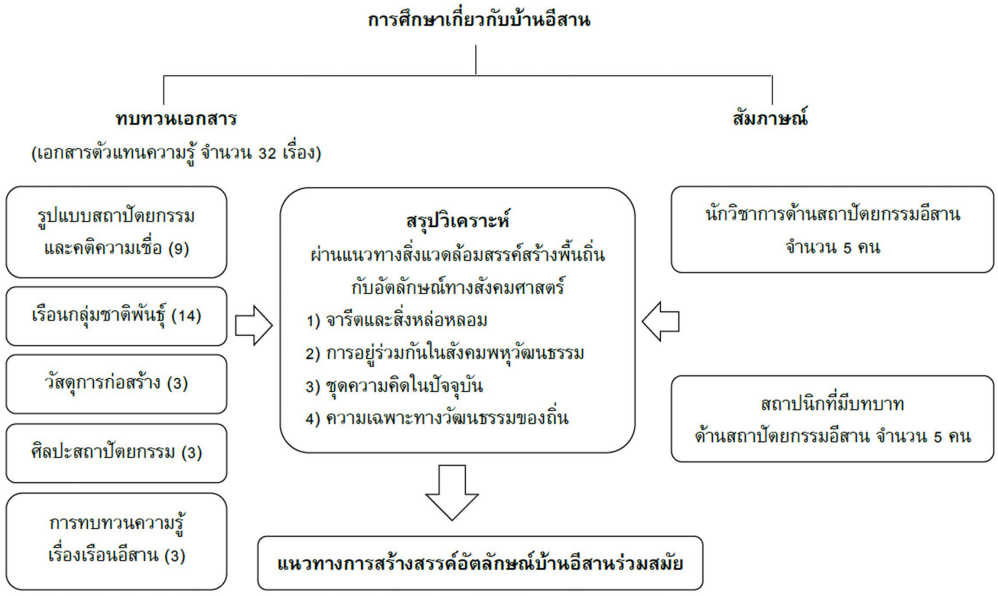
2.2 สถาปนิกนักออกแบบปฏิบัติวิชาชีพ จากการศึกษาทบทวนเอกสารและข่าวสารด้านการออกแบบ โดยการคัดเลือกจากผู้ที่มีความโดดเด่นผลงานวิชาการและงาน

ออกแบบ ใช้วิธีการสัมภาษณ์ ดังนี้ 1) การสัมภาษณ์ในการวิจัยเชิงปริมาณแบบมีโครงสร้าง (structured) แบบมีมาตรฐานเดียวกันเป็นเนื้อหาหลัก และ 2) การสัมภาษณ์ในการวิจัยเชิงคุณภาพ เป็นการสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง (semi structured) โดยมีความยืดหยุ่นของโครงสร้างและวิธีการสัมภาษณ์เพื่อเปิดโอกาสให้แก่ประเด็นเนื้อหาใหม่ (Podhisita, 2005, p. 240)

ขอบเขตการศึกษา ขอบเขตด้านช่วงเวลาในการเลือกเอกสารและสร้างประเด็นการสัมภาษณ์ กำหนดเป็นช่วงเวลา พ.ศ. 2530 ถึง 2563 เนื่องจาก พ.ศ. 2530 เป็นช่วงแรกเริ่มของการศึกษาสถาปัตยกรรมท้องถิ่นอีสานครั้งสำคัญในเอกสารประชุมวิชาการ พ.ศ. 2530 และช่วง พ.ศ. 2560-2563 เนื่องจากเป็นช่วงเวลาต่อเนื่องกับงานทบทวนงานศึกษาสำคัญเกี่ยวกับเรือนพื้นถิ่นอีสานกับการปรับตัวสู่สังคมร่วมสมัย โดย นพดล ตั้งสกุล พ.ศ. 2561

ขอบเขตของบ้านอีสานในการศึกษา เป็นอาคารที่พักอาศัยบ้านอีสานพื้นถิ่นที่ออกแบบโดยบุคคลไม่ใช่สถาปนิกจากเอกสารทางวิชาการ และประเภทของอาคาร “บ้าน” ได้แก่ 1) บ้านหลังเดี่ยว 2) บ้านตึกแถว

ข้อตกลงเรื่องการนิยามคำว่าอีสาน “อีสาน” มีรากมาจากภาษาสันสกฤต หมายถึง นามพระศิวะ ผู้เป็นเทพดาประจำทิศตะวันออกเฉียงเหนือ เริ่มใช้คำว่า “ตะวันออกเฉียงเหนือ” ในสมัยรัชกาลที่ 5 ในการเรียกชื่อมณฑลตะวันออกเฉียงเหนือเป็นการเรียกพื้นที่จากกรุงเทพฯ ที่เป็นศูนย์กลางการปกครอง (Wongthes, 2006, p. 12) ผู้วิจัยมีความเห็นสอดคล้องว่ามีนัยทางการปกครองที่มีขอบเขตชัดเจน ซึ่งแตกต่างจากการทำความเข้าใจในมิติทางวัฒนธรรมที่มีการมองพื้นที่และคนผ่านมิติเวลา ดังนั้น งานศึกษานี้ใช้การมองพื้นที่ผ่านมิติทางวัฒนธรรม ที่อิงตามภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์ที่เคลื่อนไหว โดยใช้คำว่า “อีสาน” เรียก “คน” หรือ “พื้นที่”

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดการวิจัย

ผลการวิจัย

1. ความรู้เรื่องบ้านอีสานจากการทบทวนเอกสารตั้งแต่ช่วง พ.ศ. 2530-2563

ภูมิหลังของภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีภูมิศาสตร์และทรัพยากรธรรมชาติหลากหลาย พบหลักฐานผู้คนตั้งถิ่นฐานบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำหลากหลาย นำมาซึ่งหลักฐานการตั้งถิ่นฐานตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์จนถึงยุคประวัติศาสตร์ ธนิศร์ เสถียรนาม และนพดล ตั้งสกุล (Satiennam & Thungsakul, 2016) สรุปเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์ที่ทำให้เกิดพลวัตบ้านเรือน ดังนี้ 1) การเปลี่ยนแปลงของอาณาจักรล้านช้างหรือกลุ่มไทยลาว 2) การแสวงหาที่ตั้งถิ่นฐานอันสมบูรณ์ในภาคอีสาน 3) ภัยสงครามยุคเจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์ เกิดการเคลื่อนย้ายกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ 4) การขยายอาณานิคมของฝรั่งเศสในดินแดนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง นำมาสู่อิทธิพลช่างเวียดนาม 5) การปฏิรูปการปกครองและพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน ช่วงรัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 8 ที่นำ

มาสู่การเข้ามาของคนจีนและรูปแบบบ้านจากกรุงเทพฯ ที่มากับข้าราชการ และ 6) กระบวนการพัฒนาเป็นเมืองตามแผนพัฒนาแห่งชาติและการเปลี่ยนแปลงค่านิยมการอยู่อาศัย โดยผลการศึกษาจากการทบทวนเอกสารสามารถสรุปวิเคราะห์ประเด็นเนื้อหาได้ดังตารางที่ 1 และจากการทบทวนเอกสารพบรูปแบบสถาปัตยกรรมบ้านอีสานมีความหลากหลายตามรูปแบบการใช้สอย วิถีชีวิตและการเปลี่ยนแปลง ซึ่งได้ทำการจัดหมวดหมู่ของบ้านอีสานจากเอกสารการศึกษา พ.ศ. 2530-2563 ดังภาพที่ 2

ตารางที่ 1 ประเด็นและรายละเอียดความรู้ในเอกสารการศึกษาบ้านอีสาน

ประเด็น	สรุปประเด็นความรู้
1. รูปแบบสถาปัตยกรรม และคติความเชื่อ 1.1 สภาพแวดล้อมและการตั้งถิ่นฐาน รูปแบบผังชุมชนและพื้นที่เกี่ยวข้อง 1.2 คติความเชื่อที่มีอิทธิพลต่อการเลือกทำเลที่ตั้งหมู่บ้าน 1.3 คติความเชื่อในการปลูกเฮือน 1.4 เรือนพักอาศัย	**1.1 การตั้งถิ่นฐาน** ปัจจัยทางธรณีวิทยาส่งผลต่อรูปแบบทรัพยากรและภูมิศาสตร์ต่อการทำมาหากิน ประกอบด้วย 1) พื้นที่ป่าไม้ 2) แหล่งน้ำ ได้แก่ แม่น้ำ หนอง บึง 3) ที่สำหรับทำนา และเนินที่สูงสำหรับตั้งหมู่บ้าน (Hengrasmee et al., 1992) 4) เหล่งเกลือสินเธาว์ เรียกบ่อเกลือ เกิดเป็นองค์ประกอบ ป่า น้ำ นา โนน เกลือ เป็นพื้นที่สำหรับทำมากินตามธรรมชาติที่สำคัญแทบทุกกลุ่มชาติพันธุ์ โดยมีผีหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำทรัพยากรธรรมชาติอยู่ในส่วนต่าง ๆ (Muadthong, 2019) **1.2 ทำเลที่ตั้งหมู่บ้าน** ต้องเหมาะสมต่อการทำมาหากินกับทรัพยากรธรรมชาติ ทำเลมีรูปร่างเป็นรูปดวงจันทร์ รูปมะนาวตัด รูปสี่เหลี่ยมคางหมู รูปรังผึ้ง อีกทั้งต้องดูลักษณะรูปทรงพื้นที่เป็นรูปโนน ที่มีความลาดเอียงจากตะวันตกไปสู่ตะวันออกจะเป็นทำเลที่ดีมาก (Jiramanee, 2002, p. 2) เช่นเดียวกันกับชุมชนผู้ไทยที่เน้นเรื่องความอุดมสมบูรณ์เป็นปัจจัยหลักและตั้งชุมชนที่เนินโดยพื้นที่โดยรอบเป็นที่ราบลุ่มติดเชิงเขา (Thungsakul & Wongkham, 2005, p. 66) **1.3 การเลือกทำเลที่ตั้งเฮือน** สุวิทย์ จิรมณี (Jiramanee, 2002) สรุปประเด็นสำคัญ ได้แก่ 1) ความเชื่อเกี่ยวกับดินให้หลีกเลี่ยงความชื้น และสภาพดินอ่อน และการเป็นแหล่งมดปลวกที่จะส่งผลต่อโครงสร้างเสาไม้ 2) ฤกษ์ยามช่วงเวลาที่เหมาะสมในการปลูกเรือนกล่าวถึงช่วงเวลาที่ดีเป็นมงคล และช่วงเวลาที่ส่งผลร้ายต่อเจ้าของบ้านกับผู้อยู่อาศัย ช่วงเวลาที่เหมาะสมมีความเกี่ยวข้องช่วงเวลาที่ไม่ใช่ฤดูฝนและทำกิจกรรมทางการเกษตร 3) วัสดุการก่อสร้าง มีความเกี่ยวข้องกับคุณสมบัติของไม้ในการนำไปก่อสร้างเหมาะสมกับส่วนต่าง ๆ **1.4 เรือนพักอาศัย** แบ่งประเภทบ้านเป็น 4 รูปแบบ ได้แก่ 1) เรือนพักอาศัยชั่วคราว เรือนพักอาศัยใช้สอยไม่ประจำ จะอยู่อาศัยทำกิจกรรมทางการเกษตรตามฤดูกาล เช่น เถียงนา (ที่พักทำนา) เถียงไฮ่ (ที่พักการทำไร่) ซุ้มต้มเกลือ (ที่พักสำหรับการทำเกลือสินเธาว์) 2) เรือนพักอาศัยประเภทกึ่งชั่วคราว เรือนสร้างขึ้นตอนเริ่มต้นชีวิต เริ่มจากใช้วัสดุถาวรผสมวัสดุชั่วคราว เริ่มเก็บหอมรอมริบ แล้วจึงพัฒนาเป็นบ้านแบบถาวรต่อไป ประกอบไปด้วย (1) ตูบต่อเล้า (พื้นที่ต่อเติมกับอาคารยุ้งข้าว) (2) เฮือนเหย้า (กระต๊อบ เรือนขนาดเล็ก) (3) เฮือนนอก เป็นเรือนขนาดใหญ่กว่าเถียงนา อยู่ภายนอกชุมชนสำหรับพักผ่อนทำการเกษตร

ตารางที่ 1 ประเด็นและรายละเอียดความรู้ในเอกสารการศึกษาบ้านอีสาน (ต่อ)

ประเด็น	สรุปประเด็นความรู้
	3) เรือนพักอาศัยแบบถาวร เรือนที่ตั้งหลักครอบครัวเป็นหลักเป็นฐาน สร้างด้วยวัสดุถาวร เริ่มมีความประณีต ประกอบด้วย เรือนเกย เรือนโข่ง เรือนแฝด ตึกแถว บ้านช่วงปลายรัชกาลที่ 6 - ปัจจุบัน (Jiramanee, 2002; Satiennam & Thungsakul, 2016) 4) เรือนพักอาศัยประเภทเรือนแถว เกิดจากอาคารที่อยู่ในพื้นที่เมืองหรือประกอบกิจการค้าขาย ได้แก่ ชาวไทยเชื้อสายจีน ชาวไทยเชื้อสายเวียดนาม (ญวน) ในรูปแบบตึกไม้ ดิน ก่ออิฐฉาบปูน (Satiennam & Thungsakul, 2016)
2. เรือนกลุ่มชาติพันธุ์ : ลาวล้านช้าง ผู้ไทย ไทยเลย ไทยพวน ญ้อ โย้ย คนชายขอบ (บรู, แสก) ไทยโคราช ไทยโคราชผสมผสาน คนจีน คนเวียดนามพ่อค้าและช่างฝีมือ ผู้คนแถบอีสานใต้	การศึกษาที่เปลี่ยนจากกรณีศึกษาเชิงพื้นที่ มาใช้เรือนพักอาศัยผ่านกลุ่มชาติพันธุ์ โดยกลุ่มต่าง ๆ เคลื่อนตัวผสมผสานกันตามเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ เริ่มตั้งแต่กลุ่มลาวกลุ่มใหญ่ช่วงปลายอยุธยา และช่วงต้นรัตนโกสินทร์ตามมาด้วยกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ผสมกลมกลืนทั้งทางการเมืองและเศรษฐกิจเป็นชุมชน (Satiennam & Thungsakul, 2016) แบ่งเป็นสองกลุ่มใหญ่ ๆ ได้แก่ 1) วัฒนธรรมชาวนา และ 2) พ่อค้าช่างฝีมือ
3. วัสดุการก่อสร้างและการออกแบบ	งานศึกษาด้านวัสดุและเทคโนโลยีการก่อสร้างมีจำนวนน้อย มักอธิบายภาพรวมวัสดุธรรมชาติที่หาง่ายในท้องถิ่น ได้แก่ ไม้เนื้อแข็ง ไม้โตเร็ว ดิน อิฐ ปูนฉาบจากธรรมชาติ เป็นต้น จนกระทั่งมีการผสมผสานกับวัสดุอุตสาหกรรมจากท้องตลาด (Tulyasook, 1987; Wiboonsawat et al., 2010; Thungsakul, 2018)
4. ศิลปะสถาปัตยกรรม	งานศึกษาด้านศิลปะสถาปัตยกรรมมักพบในอาคารทางศาสนา เช่น สิมหอแจก ที่แสดงลวดลายคติความเชื่อ ส่วนในเรือนพักอาศัยพบในส่วนบนหลังคา ลายหน้าจั่ว (สีหน้า) ลายตะเว็น ลายใบตาล เป็นต้น ส่วนในตึกแถวชาวจีนมีการประดับอาคารด้วยตัวอักษรและลวดลายเพื่อโชคลาภในการอยู่อาศัยปลอดภัย (Hengrasmee et al., 1992; Wang, 2015; Sanboon, 2016)
5. การทบทวนงานศึกษา	การทบทวนงานศึกษาเกิดขึ้น 3 ครั้งใหญ่ โดยสองครั้งแรกยังเป็นการใช้ข้อมูลเนื้อหาจากครั้งแรกเริ่ม เป็นส่วนสำคัญของการผลิตซ้ำความรู้ทางด้านสถาปัตยกรรมอีสาน ทั้งในงานศาสนสถานและเรือนพักอาศัย สู่วงวิชาการโดยทั่วไป ทั้งการเรียนการสอน งานวิจัยและการนำไปประยุกต์ออกแบบสถาปัตยกรรมอีสานร่วมสมัย (Horayangkura et al., 1993) นำมาสู่การทบทวนงานศึกษาเรื่องเรือนอีสานครั้งสำคัญที่ขยายผลให้เห็นความรู้มิติต่าง ๆ ของรูปแบบเรือนจากประวัติศาสตร์ และกลุ่มชาติพันธุ์ (Satiennam & Thungsakul, 2016) จนถึงการเปลี่ยนแปลงคำเรียก เฮือน สู่ บ้าน (Thungsakul, 2018)

ภาพที่ 2 สรุปหมวดหมู่ของบ้านอีสานจากเอกสารการศึกษา พ.ศ. 2530-2563 (ที่มา : Amarit Muadthong)

2. ความรู้จากการสัมภาษณ์อัตลักษณ์บ้านอีสาน

นักวิชาการในสถาบันการศึกษาที่สอนวิชาสถาปัตยกรรมอีสานและอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง มีข้อคิดทางวิชาการและประเด็นสำคัญเกี่ยวกับอัตลักษณ์บ้านอีสานที่นำมาออกแบบต่อยอดได้ดังต่อไปนี้

1) การนำสิ่งที่เป็นรูปธรรมของบ้านอีสานแบบประเพณีนิยมมาประยุกต์ใช้ในการออกแบบ ได้แก่ รูปทรงของอาคาร ลักษณะขององศาหลังคา ลวดลายของวัสดุการก่อสร้าง และส่วนประดับตกแต่ง อีกทั้งความต่อเนื่องของลำดับการเข้าถึงตัวบ้านจากภายนอกสู่ภายในของชานแดด เกย และในเฮือน (S. Piromkiet & T. Sanboon, personal communication, October 27, 2024)

2) ผู้ออกแบบต้องศึกษาความหลากหลายทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ เพราะแต่ละกลุ่มจะมีจุดเด่นจุดแตกต่างกัน โดยมองผ่านพัฒนาการในแต่ละช่วงเวลาต่าง ๆ ของแต่ละกลุ่มวัฒนธรรมและจะพบความโดดเด่นของอัตลักษณ์ที่หลากหลาย รวมถึงฐานะทางเศรษฐกิจและสังคม อาทิเช่น บ้านของคหบดีกับชาวบ้านที่มีความแตกต่างกันในรายละเอียดปลีกย่อย (T. Sanboon, personal communication, October 27, 2024)

3) ศึกษาจากความเป็นปกติจากวิถีชีวิตของผู้คน จากการใช้งานของเจ้าของบ้าน และกลุ่มวัฒนธรรมนั้น ๆ ในสิ่งที่มีธรรมดาทั่วไป (T. Sanboon, personal communication, October 27, 2024)

4) ให้ความสำคัญเกี่ยวกับวัสดุการก่อสร้างทั้งอดีตและในปัจจุบัน โดยเสนอก้าวข้ามพรมแดนพื้นที่ของคำว่า “อีสาน” และลองใช้คำว่า “ถิ่นที่” (N. Thungsakul, personal communication, September 20, 2024)

5) การนำสิ่งที่เป็นนามธรรมจากการรับรู้ทางวัฒนธรรม เช่น ความเชื่อ ความรู้สึก ความทรงจำ มาออกแบบต่อยอด (S. Piromkiet, personal communication, October 27, 2024)

ส่วนสถาปนิกที่มีผลงานการออกแบบที่เกี่ยวข้องกับสถาปัตยกรรมอีสาน มีข้อคิดและประเด็นความเห็นเกี่ยวกับอัตลักษณ์บ้านอีสานที่จะนำมาออกแบบต่อยอดได้ดังต่อไปนี้

1) ลักษณะของบ้านควรมีความยึดโยงกับบริบทแวดล้อม ได้แก่ ที่ตั้ง ชุมชน และวัฒนธรรมการอยู่อาศัยตามช่วงเวลาต่าง ๆ (C. Pantawee, personal communication, March 9, 2024)

2) สถาปัตยกรรมควรอยู่ในกรอบคิดของสถาปัตยกรรมเขตร้อน สถาปัตยกรรมไทยและพื้นถิ่น เมื่ออยู่อาศัยเกิดความสบายแบบธรรมชาติ และสามารถใช้เครื่องปรับอากาศได้ สถาปนิกและผู้ออกแบบควรสื่อความหมายประเด็นเกี่ยวกับอีสานในการออกแบบให้กับลูกค้าในลักษณะใดลักษณะหนึ่ง (A. Watanesk, personal communication, September 10, 2024)

3) ศึกษารูปแบบบ้านอีสานในเชิงนามธรรมและรูปธรรมที่เป็นรูปแบบสากล บ้านอีสานมักแสดงออกถึงความเรียบง่าย ถ่อมตัว ด้วยการลดทอนเรื่องวัสดุโครงสร้าง โดยการออกแบบต้องคำนึงต่อโจทย์ของปัจจุบัน (T. Laochaiyong, personal communication, September 10, 2024)

4) พื้นที่บ้านอีสานและไทพื้นถิ่นมักมีความยืดหยุ่น (flexible) ที่ปรับเปลี่ยนกิจกรรมได้หลากหลาย เช่น กิจกรรมช่วงงานบุญประเพณีที่ต้องนั่งพื้น และพื้นที่ของบ้านมีความคาบเกี่ยวระหว่างพื้นที่ภายในกับภายนอก รวมถึงธรรมชาติภายนอก (T. Laochaiyong, personal communication, September 10, 2024)

5) ผู้ออกแบบควรทดลองแนวคิด แนวทางใหม่ โดยไม่ยึดติดกับกรอบความคิดเดิม เหมือนกับคนอีสานโดยทั่วไปที่ชอบสร้างสิ่งเหนือความคาดหมายในงานออกแบบเสมอ (S. Chaijan, personal communication, September 3, 2024)

3. สรุปอัตลักษณ์บ้านอีสานและการสร้างสรรค์อัตลักษณ์บ้านอีสานร่วมสมัย

แนวทางทฤษฎีอัตลักษณ์จากสังคมศาสตร์ โดยอภิญญา เฟื่องฟูสกุล (Feungfusakul, 2003) นำไปสู่การต่อยอดอัตลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมบ้านอีสาน มีประเด็นดังต่อไปนี้

1) จารีตและสิ่งหล่อหลอม จากเอกสารทางวิชาการพบจารีตและสิ่งหล่อหลอมทางสังคมอีสานนั้นเกิดขึ้นจากวิถีชีวิตและการทำมาหากินตามสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ โดยมีทรัพยากรธรรมชาติเป็นตัวหลัก ทั้งนี้บ้านเป็นส่วนหนึ่งกับชุมชนที่มีจารีตประเพณีเกี่ยวกับบุญ 12 เดือนตามฤดูกาลที่สัมพันธ์กับการทำเกษตรกรรมในรอบ 1 ปี อีกทั้งในทุก ๆ พื้นที่ทางทรัพยากร ไม่ว่าจะเป็นป่าไม้ ท้องนา แหล่งเกลือ แหล่งน้ำ ล้วนมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำอยู่ จึงทำให้ภูมิทัศน์ชุมชนเป็นส่วนเดียวกับตัวบ้านพักอาศัย ในส่วนถัดมารูปแบบต่าง ๆ ของบ้านอีสานนั้นล้วนรองรับกิจกรรมการทำมาหากิน พื้นที่ใช้สอยต่าง ๆ โดยเฉพาะด้านพื้นที่ทางความเชื่อ การมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่ในบ้านแทบทุกกลุ่มวัฒนธรรม ได้แก่ (1) แบบแผนทิศทางการหันหัวนอนยังคงรักษารูปแบบดั้งเดิมไว้ (Thungsakul, 2018, p. 111) (2) มีห้องบรรพบุรุษผู้ล่วงลับไปแล้ว สะท้อนถึงความผูกพันของเครือญาติและสิ่งเหนือธรรมชาติ ถึงแม้ว่ารูปแบบวัสดุและรูปทรงจะปรับเปลี่ยนไปก็ตาม

จารีตในอีกรูปแบบหนึ่ง คือ สิ่งที่เป็นองค์ความรู้ทางวิชาการส่งต่อจากสถาบันการศึกษา ได้กำหนดรูปแบบทางสถาปัตยกรรม อันได้แก่ เรือนเกย เรือนแฝด เรือนโข่ง นั้นเป็นรูปแบบต้องควรพึงระวังต่อการออกแบบในบริบทช่วงเวลาที่แตกต่างกัน ตามที่ T. Sanboon (personal communication, October 27, 2024) เสนอว่า ควรเปิดโอกาสในการนำวิถีชีวิตและสิ่งที่เป็นเรื่องราวปกติเกี่ยวกับผู้คนมาพิจารณาควบคู่ไปด้วยหรือทดลองตีความใหม่

2) การอยู่ร่วมกันในสังคมพหุวัฒนธรรม ในความหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์หรือกลุ่มวัฒนธรรมในอีสานมีคนกลุ่มใหญ่ ได้แก่ กลุ่มไทยลาว ผู้ไทย ไทยญ้อ คนไทยเชื้อสายจีน และเวียดนาม เป็นต้น ล้วนอยู่ร่วมกันเป็นชุมชนที่มีความสัมพันธ์กันในเชิงเศรษฐกิจ ได้แก่ กลุ่มไทยลาวส่วนใหญ่มักเป็นชาวนาทำการเกษตร และคนไทยเชื้อสายจีนมักเป็นพ่อค้าคนกลาง และชาวไทยเชื้อสายเวียดนามเป็นช่างฝีมือ ช่างก่อสร้าง เป็นต้น สอดคล้องกับข้อคิดเห็นของ T. Sanboon (personal communication, October 27, 2024) ที่กล่าวถึงฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมที่ส่งผลต่อการศึกษารูปแบบบ้าน

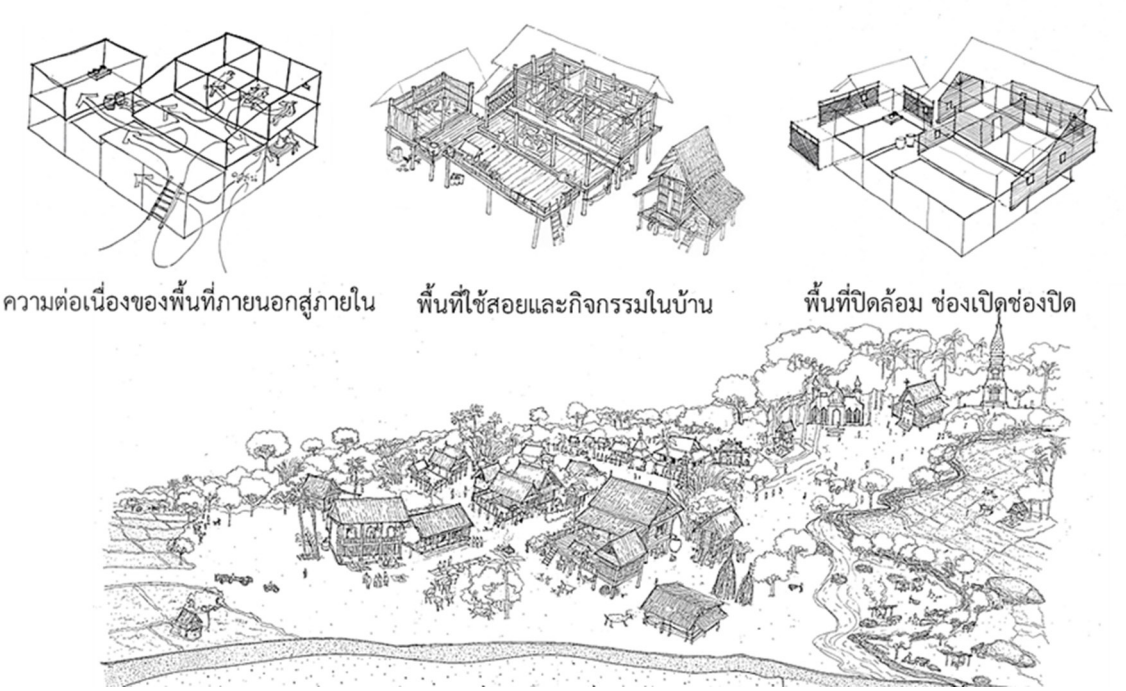
ถึงแม้ประเด็นด้านชุมชนเมืองจะไม่เกี่ยวข้องกับสถาปัตยกรรมโดยตรง แต่เป็นการแสดงให้เห็นว่าบ้านเรือน

กับชุมชนเมืองที่ไม่ควรถูกมองแยกออกจากกัน การอยู่ร่วมกันของกลุ่มคนหลากหลายเหล่านี้ได้หล่อหลอมรวมเป็นชุมชนประกอบด้วยย่านพักอาศัยของแต่ละกลุ่มที่มีพื้นที่ทางความเชื่อประกอบอยู่ด้วยกัน ยกตัวอย่าง งานไหว้เจ้า เล่นงิ้วของชาวไทยเชื้อสายจีนในจังหวัดมหาสารคามมีเทศกาลที่ทุกกลุ่มวัฒนธรรมในจังหวัดมาร่วมชมมหรสพ ทั้งเล่นงิ้วและหมอลำแสดงออกถึงความคล้ายคลึงทางวัฒนธรรมเรื่องความเคารพสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และรสนิยมความรื่นเริงร่วมกันของชุมชน

3) ชุดความคิดในปัจจุบัน มีความสอดคล้องกับข้อคิดเห็นของ T. Sanboon (personal communication, October 27, 2024) ที่กล่าวถึงความเป็นปกติจากวิถีชีวิตของผู้คน จากการใช้งานของเจ้าของบ้าน และกลุ่มวัฒนธรรมนั้น ๆ ในสิ่งที่มีธรรมดาทั่วไป เป็นเรื่องใกล้ตัวในระดับปัจเจกบุคคล รวมถึงเรื่องความทรงจำวัยเด็กหรือเรื่องราวธรรมดาทั่วไปที่ส่งผลต่อจิตใจเกี่ยวกับการใช้พื้นที่ภายในบ้านหรือชุมชน (T. Laochaiyong, personal communication, September 10, 2024) ชุดความคิดในปัจจุบัน และเรื่องราวธรรมดาทั่วไปของชุมชนและในระดับปัจเจกบุคคลสามารถนำมาสร้างสรรค์ความคิดการออกแบบได้

4) ความเฉพาะทางวัฒนธรรมของถิ่น จากความหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์หรือกลุ่มวัฒนธรรมในภาคอีสาน เมื่อเปลี่ยนมุมมองการศึกษาความเป็นอีสานออกจากขอบเขตของแผนที่ทางรัฐศาสตร์ที่ตีกรอบพื้นที่ทางกายภาพแบบชัดเจน ได้แก่ ความเป็นจังหวัด อำเภอ ตำบล หมู่บ้าน ซึ่งมีความแตกต่างกับพื้นที่ทางวัฒนธรรมที่เกิดจากการรวมตัวของกลุ่มคน แนวทางดังกล่าวสอดคล้องกับ N. Thungsakul (personal communication, September 20, 2024) เสนอก้าวข้ามพรมแดนพื้นที่จากมุมสูงของแผนที่สู่ถิ่นที่โดยมีนัยว่าให้ศึกษาสิ่งใกล้ตัวเพื่อสร้างโอกาสค้นหาความเฉพาะทางวัฒนธรรมของถิ่นนั้น ๆ ที่หล่อหลอมมาจากจารีตดั้งเดิมและการสร้างสรรค์ใหม่จากชุดความคิดในปัจจุบัน เพื่อสร้างโอกาสค้นหาอัตลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมเกิดจากปัจจัยด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น วัสดุท้องถิ่น และอัตลักษณ์จากที่ตั้ง (Thananun & Thungsakul, 2021, p. 16) โดยไม่หลงประเด็นไปกับพื้นที่การแบ่งเขตปกครองที่ไม่สัมพันธ์กับผู้คน

ชุมชนอีสานในปัจจุบันปรับเปลี่ยนตัวเองตลอดเวลา มีความหลากหลายทางวัฒนธรรมมาโดยตลอด ดังนั้นการศึกษาอัตลักษณ์บ้านอีสานจึงให้ความสำคัญกับความเป็นอยู่ในปัจจุบันและการใช้สอยภายในบ้านที่ไม่ควรแยกส่วนจากภายนอก รวมทั้งมิติทางชุมชน ดังภาพที่ 3

ภาพที่ 3 ความรู้พื้นฐานของบ้านอีสานในบริบทชุมชนพหุวัฒนธรรม (ที่มา : Amarit Muadthong)

อภิปรายผลการวิจัย

อัตลักษณ์บ้านอีสานจากการทบทวนงานวิชาการและการสัมภาษณ์สถาปนิกมีทิศทางและความสอดคล้องกันในประเด็นต่าง ๆ ดังนี้

1. การสร้างสรรค์เชิงรูปธรรม ยังคงสะท้อนชุดความรู้จากงานวิชาการด้านสถาปัตยกรรมอีสานเมื่อครั้งแรกเริ่ม โดยมีลักษณะรูปแบบที่ยังคงรับรู้ได้จากรูปแบบตั้งต้น เช่น รูปทรงหลังคาทรงจั่ว ลวดลายประดับหน้าจั่วที่มีสัจจะของวัสดุก่อสร้าง อีกทั้งมีพื้นที่ต่อเนื่องจากภายนอกสู่ภายในบ้านผ่านชานแดด เกย และในเรือน แต่มีข้อสังเกตถึงการแสดงออกของพื้นที่ความทรงจำของเครือญาติ บรรพบุรุษ สิ่งเหนือธรรมชาติและศาสนาอย่างเข้มแข็งในแต่ละกลุ่มวัฒนธรรมที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลงมากหากเปรียบเทียบกับปัจจัยทางกายภาพอาคารอื่น ๆ

2. การสร้างสรรค์เชิงนามธรรม มีลักษณะรูปแบบที่นำไปสู่การรับรู้สัมผัสถึงสิ่งที่จะสื่อสาร และยังให้ความตระหนักเกี่ยวกับ “สถาปัตยกรรมที่มีความเรียบง่ายสมถะ” ของรูปทรงที่ว่างจากการตัดทอนวัสดุ สะท้อนอิทธิพลทางวิชาการ “สมถะสถาปัตยกรรมอีสาน” ที่กล่าวถึงสิม (โบสถ์) เขียนโดย รศ.ดร.วิโรฒ ศรีสุโร เมื่อ พ.ศ. 2530 รวมถึงความรู้ต่อบรรยากาศที่คาบเกี่ยวระหว่างพื้นที่ภายในกับภายนอกและพื้นที่ทางธรรมชาติ

3. อัตลักษณ์ในถิ่นที่เกิดจากการก้าวข้ามออกจากพรมแดนพื้นที่ของคำว่า “อีสาน” ในเชิงพื้นที่ทางกายภาพ หรือจากแผนที่การปกครอง และศึกษาพิจารณาความเป็น “ถิ่นที่” (N. Thungsakul, personal communication, September 20, 2024) ในบริบทวัฒนธรรมของผู้คน เพื่อนำไปค้นหาความเฉพาะทางวัฒนธรรมและรูปแบบสถาปัตยกรรมของถิ่นนั้น อีกทั้งคำนึงถึงความเป็นสังคมพหุวัฒนธรรมและการอยู่ร่วมกันในชุมชนอีสาน ค้นหาความเหมือนและความคล้ายคลึงทางวัฒนธรรม

4. อัตลักษณ์ในวิถีชีวิตปกติของผู้คน หมายถึง เรื่องราวการกิน การนั่ง ความเชื่อ ความทรงจำที่เกิดขึ้นกับพื้นที่นั้น ๆ ที่เกิดจากวัฒนธรรมการใช้พื้นที่โดยเป็นมากกว่ารูปแบบกายภาพภายนอกทางสถาปัตยกรรม

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะจากการศึกษาครั้งนี้ต้องการให้ต่อยอดก้าวข้ามไปจากสถาปัตยกรรมอีสานเรียบง่ายสมถะ ด้วยการรื้อฟื้นความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นผ่านแนวทางอัตลักษณ์จากแนวทางสังคมศาสตร์และควรสร้างทางเลือกสำหรับการตีความใหม่ให้เห็นมุมมองที่ไม่ได้พึ่งพากรอบทางวิชาการเก่ามากนัก ด้วยการพิจารณาวิถีชีวิตในระดับปัจเจกบุคคลหรือกลุ่มเฉพาะ หรือเรื่องราวเหตุการณ์รสนิยมใหม่ ๆ จากชีวิตคนด้วยมุมมองทางมานุษยวิทยาที่ให้ความสนใจวิถีคนในปัจจุบัน อาจจะรวมไปถึงอุดมการณ์ ความคิด ความฝัน และแรงปรารถนา ที่เกิดจากแรงขับทางเศรษฐกิจและสังคม (Kitiarsa, 2014, p. 151) ผู้วิจัยมีความคิดเห็นว่า แรงผลักดันดังกล่าวจะนำพาไปสู่การเกิดแนวทางสร้างสรรค์ใหม่ ๆ ภาพจำของสังคมที่มีต่อภาคอีสานในอดีตที่เป็นเกษตรกรรมชนบท การจำกัดขอบเขตทางความคิดตนเองหรือทางสังคมให้อยู่ในกรอบความสงบเสงี่ยมเจียมตัว หรือแม้แต่ความสมถะ ผู้วิจัยไม่ได้ต่อต้านข้อเสนอทางวิชาการในอดีตเกี่ยวกับความสมถะสถาปัตยกรรมแต่อย่างใด กลับมีความประทับใจต่อรูปแบบสถาปัตยกรรมรูปแบบดังที่กล่าวมาว่ามีความงดงามสมสัดส่วนที่แลดูเรียบง่ายแต่เป็นไปตามบริบทของสิม (โบสถ์) หลังนั้น ซึ่งเป็นอาคารทางศาสนา โดยไม่ได้หมายรวมว่าจะครอบคลุมและเป็นตัวแทนสถาปัตยกรรมอีสานตามที่ถูกกล่าวถึงในงานวิชาการที่ผ่านมา แต่ทว่ากลับอยากชวนให้มองหาโอกาสสร้างสรรค์อัตลักษณ์บ้านอีสานให้หลากหลายขึ้น สอดคล้องกับความเห็นของ T. Sanboon (personal communication, October 27, 2024) ที่เสนอแนะว่า “ผู้ออกแบบจะทำงานในแนวใด ขอให้ชัดเจน หากจะอนุรักษ์ ขอรักษาของเดิมให้ครบถ้วน หากจะพัฒนาต่อยอดต้องมีความกล้าทดลอง หากจะทดลองก็ต้องเข้าใจอดีตให้ครบถ้วน โดยความรู้ในอดีตยังมีความจำเป็นอยู่ในแง่ความรู้พื้นฐานเพื่อประกอบการพิจารณาทดลองแนวทางใหม่ ๆ” อีกทั้งแก่นแท้ความรู้ทางสถาปัตยกรรมมีส่วนสำคัญ A. Watanesk (personal communication, September 10, 2024) เสนอสอดคล้องกันว่า “ถึงอย่างไรสถาปัตยกรรมควรมีพื้นฐานตามหลักการที่อยู่อาศัยแล้วสบายกาย สบายใจ ไม่ยึดติดกับเรื่ององค์ประกอบส่วนประดับประดามากเกินสาระของสถาปัตยกรรมที่ควรเป็น”

ท้ายที่สุดข้อค้นพบในบทความวิจัยนี้อาจไม่ได้ชี้ชัดถึงแนวทางที่ชัดเจนจับต้องได้ทางกายภาพมากนัก เป็นข้อเสนอแนวทางการสร้างสรรค์อัตลักษณ์บ้านอีสานร่วมสมัยที่มองผ่านแนวทางสังคมศาสตร์ในการต่อยอดแนวทางกายภาพของสถาปัตยกรรม หัวใจการออกแบบบ้านอีสานไม่ว่ายุคสมัยใดหรือกลุ่มชาติพันธุ์ใด ยังคงต้องการให้บ้านตอบสนองประโยชน์ใช้สอย เป็นบ้านที่อยู่แล้วสบายกาย สบายใจ สะท้อนความเข้าใจด้านการออกแบบจากพื้นที่ภูมิศาสตร์

ทิศทางลม ภาวะน่าสบายจากการออกแบบช่องเปิด ช่องปิด และยังมีสิ่งยึดเหนี่ยวทางสังคม และความเชื่อ เพราะสังคมภาคอีสานหรือแม้แต่ผู้คนในสังคมเกษตรกรรมส่วนใหญ่มีความผูกพันกับเครือญาติ บรรพบุรุษและความเชื่อที่ติดตัวมาของแต่ละสังคม การที่จะชี้ชัดถึงอัตลักษณ์ทางกายภาพในลักษณะตายตัวนั้นเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ยากกับสังคมแบบพหุวัฒนธรรมในภาคอีสานที่มีความหลากหลายของผู้คน รวมถึงกลุ่มอาชีพที่ผสมผสานที่มีปฏิสัมพันธ์ต่อกันและเกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ตลอดเวลา

ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไปในประเด็นการศึกษาอัตลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมของบ้านอีสาน ควรศึกษาลงรายละเอียดเรื่องเศรษฐกิจในแง่ของงบประมาณในการก่อสร้างบ้าน ซึ่งมีส่วนสำคัญต่อการตัดสินใจเกี่ยวกับลักษณะและรูปแบบบ้าน อีกทั้งอิทธิพลทางสังคม ได้แก่ สื่อโฆษณาตามโทรทัศน์หรือสื่อออนไลน์ต่าง ๆ ที่มีผลต่อรสนิยมและการตัดสินใจประกอบควบคู่ไปกับเรื่องงบประมาณ หากมุ่งเน้นและขยายผลในประเด็นดังกล่าวอาจจะทำให้พบมุมมองและเนื้อหาทางวิชาการเรื่องบ้านอีสานที่ขยายผลชัดเจนยิ่งขึ้น

กิตติกรรมประกาศ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยที่ได้รับทุนสนับสนุนโครงการวิจัยประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2567 คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ ผังเมืองและนฤมิตศิลป์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

References

Feungfusakul, A. (2003). **Identity: Review of theories and conceptual framework (อัตลักษณ์ : การทบทวนทฤษฎีและกรอบแนวคิด)**. National Research Council of Thailand.

Hengrasmee, T., Polwat, T., & Sutthitham, T. (1992). **Architectural development for housing in Rural Isan (Chi river basin) (การพัฒนารูปแบบสถาปัตยกรรมบ้านพักอาศัยในชนบทอีสานแถบลุ่มน้ำชี)**. Faculty of Architecture, Khon Kaen University.

Horayangkura, V., Intharavichit, K., Chanthavilaswong, S., & Inpuntung, V. (1993). **The developments of architectural concepts and forms: Past, present, and future (พัฒนาการแนวคิดและรูปแบบของงานสถาปัตยกรรม : อดีต ปัจจุบัน และอนาคต)**. The Association of Siamese Architects under Royal Patronage.

Jiramanee, S. (2002). **Art and traditional architectural in Thai - Lao culture (ศิลปสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นอีสานในวัฒนธรรมไทย - ลาว)**. Faculty of Fine and Applied Arts, Burapha University.

Kirdsiri, K. (Ed.). (2014). **Vernacular residential architecture of the four region (สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นที่อยู่อาศัย 4 ภาค)**. Faculty of Architecture, Silpakorn University.

Kitiarsa, P. (2014). **Isan becoming: Agrarian change and the sense of mobile community in Northeastern Thailand (สู่วิถีอีสานใหม่)**. Vibhasa.

Makkaroon, K. (1999). **The contemporary architecture of northeastern region (Isan) of Thailand (สถาปัตยกรรมอีสานร่วมสมัย)** [Master's thesis, Chulalongkorn University]. Chula Digital Collections. https://digital.car.chula.ac.th/chulaetd/21055

Muadthong, A. (2019). **Vernacular built environment in Isan salt culture (สิ่งแวดล้อมสรรค์สร้างพื้นถิ่นในวัฒนธรรมเกลืออีสาน)** [Doctoral dissertation, Silpakorn University]. Silpakorn University Repository. https://sure.su.ac.th/xmlui/handle/123456789/24862

Muadthong, A., Tovivich, S., & Panin, O. (2019). Chronology of vernacular architecture study in Thailand: A significant movement (ความเป็นมาของการศึกษาสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นในประเทศไทย : การปรับตัวและจุดเปลี่ยนที่มีนัยสำคัญ). **NAJUA: Architecture, Design and Built Environment**, *34*(1), A-1–A-12. https://so04.tci-thaijo.org/index.php/NAJUA-Arch/article/view/187237

Oliver, P. (Ed.). (1997). **Encyclopedia of vernacular architecture of the world**. Cambridge University Press.

Panin, O. (2006). Sustainable local heritage conservation: The transdisciplinary approach (การอนุรักษ์และพัฒนามรดกวัฒนธรรมท้องถิ่นอย่างยั่งยืนในแนวทางบูรณาการข้ามศาสตร์). In **Proceedings of International Conference on "Sustainable Local Heritage**

Conservation: The Trandisciplinary Appoach" and ICOMOS Thailand Annual Meeting 2006 (pp. 65–74). ICOMOS Thailand.

Podhisita, C. (2005). **The art and science of qualitative research (ศาสตร์และศิลป์แห่งการวิจัยเชิงคุณภาพ)** (6th ed.). Amarin Printing and Publishing.

Sanboon, T. (2016). **Characteristics of Isan: Related to art and culture (ลักษณะอีสาน ว่าด้วยศิลปวัฒนธรรม)** (2nd ed.). Ubon Ratchathani University Press.

Satiennam, T., & Thungsakul, N. (2016). Dynamics of house styles in the northeast of Thailand (พลวัตของรูปแบบบ้านเรือนในภาคตะวันออกฉียงเหนือของประเทศไทย). **Academic Journal: Faculty of Architecture, Khon Kaen University**, *15*(2), 1–16. https://so01.tci-thaijo.org/index.php/arch-kku/article/view/80906

Thananun, N., & Thungsakul, T. (2021). Transferring of local identities through contemporary architecture: Case study in Thailand and Asia (การถ่ายทอดอัตลักษณ์ท้องถิ่นผ่านงานสถาปัตยกรรมร่วมสมัย กรณีศึกษาในประเทศไทยและภูมิภาคเอเชีย). **Built Environment Inquiry Journal**, *20*(1), 1–20. https://doi.org/10.14456/bei.2021.1

Thungsakul, N. (2018). From Huan to House: Esan's vernacular homes and adaptation to contemporary culture (จากเฮือนสู่บ้าน : เรือนพื้นถิ่นภาคอีสานกับการปรับตัวสู่สังคมร่วมสมัย). **The Architectural Journal of The Association of Siamese Architects Under Royal Patronage**, *1*(1), 108–119. https://www.yumpu.com/xx/document/view/62352565/asa-vol1

Thungsakul, N., & Wongkham, J. (2005). **Belief and social aspects in the formation of Phutai traditional house (คติความเชื่อและระบบสังคมกับการปลูกสร้างเรือนพื้นบ้านและชุมชนผู้ไท)**. Center for Research on Plurality in the Mekong Region (CERP), Khon Kaen University.

Tirapas, C. (2018). Critical vernacular architecture: Case study Thailand (Critical vernacular architecture: กรณีศึกษาในประเทศไทย). **The Architectural Journal of The Association of Siamese Architects Under Royal Patronage**, *1*(1), 92–107. https://www.yumpu.com/xx/document/view/62352565/asa-vol1

Tulyasook, S. (1987). Rural communities and rural houses in the northeast of Thailand (ชุมชนชนบทและบ้านชนบทภาคอีสาน). In T. Hengrasmee (Ed.), **Isan architecture (สถาปัตยกรรมอีสาน)** (pp. 29–54). The Association of Siamese Architects under Royal Patronage.

Wang, W. (2015). Significance and meaning in auspicious patterns of old shophouses in 4 provinces along the Mekong river (คุณค่าและความหมายของลวดลายมงคลในอาคารพาณิชย์ยุคแรก 4 จังหวัดริมแม่น้ำโขง). **NAJUA: Architecture, Design and Built Environment**, *29*, 147–164. https://so04.tci-thaijo.org/index.php/NAJUA-Arch/article/view/44228

Wiboonsawat, P., Lieorungruang, V., Karatiak, A., Piromkiet, S., Muadthong, A., Tunsukee, R., Boonpunja, S., Swangsri, P., & Ngowtanasuwan, G. (2010). **Final report: Knowledge management on local building material and construction techniques in the north-east of Thailand (รายงานฉบับสมบูรณ์ การจัดการองค์ความรู้การใช้วัสดุก่อสร้างพื้นถิ่น และเทคโนโลยีก่อสร้างในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ)**. Faculty of Architecture, Urban Design and Creative Arts, Mahasarakham University.

Wongthes, S. (2006). **A history of Isan come people ("พลังลาว" ชาวอีสาน มาจากไหน?)**. Matichon Book.